

PRIRUČNIK ZA INKLUZIVNO PODUČAVANJE I UČENJE U SREDNJIM ŠKOLAMA U
FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

IZDAVAČ
"B-ELI-M", d.o.o.

UREDNICI/E
Prof.dr Jasmina Alihodžić; Prof.dr Meliha Bijedić;
Prof.dr Dženeta Omerdić; Jana Čarkadžić; Zlatko Buljko

BH PARTNERI NA PROJEKTU
Univerzitet u Tuzli
Univerzitet u Travniku
Sarajevo susret kultura
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke

LEKTOR ZA BOSANSKI I ENGLLESKI JEZIK
Doc.dr Larisa Softić-Gasal
Cambridge English language teacher Sandra Perić

PREVOD SA ENGLLESKOG NA BOSANSKI JEZIK
Naida Mrkonjic

DTP
Rešad Grbović

ŠTAMPA
"B-ELI-M", d.o.o. Lukavac, 2019

TIRAŽ:
700

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Priručnik je kreiran u okviru realizacije projekta "Development and Implementation of Social Dimension Strategies in Armenia and Bosnia and Herzegovina through Cross-regional Peer Learning/Inclusion"

"This document has been prepared for the European Commission however it reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein."

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

inclusion

PRIRUČNIK ZA INKLUZIVNO PODUČAVANJE I UČENJE U SREDNJIM ŠKOLAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

University of Travnik
Bosnia and Herzegovina
www.unt.ba

"This document has been prepared for the European Commission however it reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein."

2019.

SADRŽAJ

Uvod	7
1. Šta je inkluzija u obrazovanju?	9
2. Zašto je potrebna inkluzija?	11
3. Inkluzija i pravo	12
4. Stvaranje inkluzivne kulture u razredu	14
5. Invaliditet i podrška	15
5.1. Učenici sa fizičkim invaliditetom i hroničnim bolestima	15
5.2. Učenici sa oštećenjem sluha	18
5.2.1. Pomagala i asistivne tehnologije za učenike sa oštećenjem sluha	20
5.2.2. Akustičnost u učionici	21
5.3. Daunov sindrom i učenje	21
5.3.1. Strategije za podršku studentima sa Dawnovim sindromom	22
5.4. Disleksija i učenje	24
5.5. Oštećenje vida i učenje	27
5.5.1. Strategije za podršku studentima sa oštećenjem vida u njihovom učenju	29
5.6. Podrška za LGBTIQ+ studente	32
5.6.1. Strategije za podršku LGBTIQ+ studenata	33
6. Barijere	36
7. Podrška uspostavljanju vršnjačkog odnosa	38
8. Uloga drugih profesionalaca / edukatora-rehabilitatora / asistenata za obrazovanje	39
9. Uključivanje svih učenika u jednak nastavni program	40
10. Podrška ponašanju u inkluzivnoj učionici	42
10.1. Planiranje za učenike i osoblje istovremeno	42
10.2. Osnaživanje učenika i vršnjaka	43
10.3. Razvoj partnerstva između porodice i škole	43
10.4. Održavanje perspektive	43

11. Prelazak na visokoškolske ustanove - upis na studij	45
Dodatak 1. Praktični primjer rada sa učenikom prvog razreda srednje škole	46
Dodatak 2. Inkluzivni nastavni planovi za srednju školu	51
Literatura	58

UVOD

Ovaj priručnik je kreiran u okviru Erasmus + projekta "Development and Implementation of Social Dimension Strategies in Armenia and Bosnia and Herzegovina through Cross-regional Peer Learning/INCLUSION " i namijenjen je poboljšanju obrazovanja, zadovoljavanju potreba i prava učenika sa invaliditetom ili posebnim obrazovnim potrebama (učenika s motoričkim poremećajima, oštećenjem sluha, oštećenjem vida, specifičnim poremećajima u učenju, učenika sa poremećajima govora, hroničnim bolestima, poremećajima u ponašanju), kao i učenika koji pripadaju etničkoj manjini, učenika bez akademskog porijekla i lošijeg socijalno-ekonomskog statusa, učenika koji imaju iskustvo nasilja, traume, maloljetničke trudnoće i sl., kao i učenika koji su vrhunski sportisti a pohađaju srednje škole u Bosni i Hercegovini (BiH). Svrha priručnika razvijenog u okviru INCLUSION-a je da omogući nastavnicima srednjih škola da "promovišu inkluzivno obrazovanje za sve učenike, uključujući i one lošijeg ekonomsko-socijalnog statusa, osobe migrantskog porijekla te učenike sa posebnim obrazovnim potrebama".

Za više informacija pogledajte internetsku stranicu INCLUSION na: <http://inclusionerasmus.org/>.

Brojna literatura i web stranice koje su citirane u tekstu, a korištene u izradi ovog alata služe čitatelju/korisniku da prošire svoje znanje o inkluzivnom djelovanju u obrazovnom sistemu, olakša rad i pomogne svim učenicima da napreduju.

Korišteni su i postojeći priručnici za studente sa posebnim potrebama, koji su razvijeni kroz druge značajne projektne aktivnosti.¹

¹ Određeni dijelovi materijala i prijedlozi su izvučeni iz priručnika kreiranih u okviru Tempus projekta "Jednake mogućnosti za učenike sa posebnim potrebama u visokom obrazovanju" (EQOPP) (2011-2014) (Broj projekta: 516939- TEMPUS-1-2011-1 - BA-TEMPUS-SMHES). Glavni

cilj ovog projekta je bio da podrži bosanskohercegovačke univerzitete u poboljšanju kvaliteta i modernizacije visokog obrazovanja stvaranjem institucionalnih kapaciteta i razvijanjem politike i prakse kako bi se omogućilo svim studentima da studiraju u BiH.

1. ŠTA JE INKLUZIJA U OBRAZOVANJU?

Inkluzivna škola znači da su svi učenici dobrodošli - bez obzira na spol, etničku pripadnost, socijalno-ekonomsko porijeklo ili obrazovne potrebe. Oni uče, doprinose i učestvuju u svim aspektima školskog života.

Inkluzija u obrazovanju podrazumijeva:

- jednako vrednovanje svih studenata i osoblja;
- priznavanje prava studenata na obrazovanje u njihovim lokalnim zajednicama;
- restrukturiranje kultura, politika i praksi u obrazovnim institucijama, tako da one odgovaraju raznolikosti kako lokalnih tako i regionalnih/ međunarodnih studenata;
- povećanje učešća učenika i smanjenje njihove isključenosti iz kultura, kurikuluma i zajednica obrazovnog sistema;
- smanjenje prepreka za učenje i učešće svih učenika u obrazovnom procesu, a ne samo onih koji su kategorizirani kao da 'imaju posebne obrazovne potrebe' ili 'invaliditet';
- učenje koje počinje nastojanjem da se prevaziđu prepreke do pristupa i učešća određenih učenika u smislu postizanja promjena u korist svih učenika;
- posmatranje učenika kao resursa za podršku učenju, a ne kao problema koje treba prevazići;
- naglašavanje uloge škola i univerziteta u izgradnji zajednice i razvoju vrijednosti, kao i u povećanju postignuća;
- podsticanje uzajamno održivih odnosa između škola i zajednica, te
- priznanje da je inkluzija u obrazovanju samo jedan aspekt inkluzije u društvu.

Osnovne karakteristike inkluzivnog obrazovanja su:

- Cjelovit sistemski pristup obrazovanju (ministarstva za obrazovanje moraju osigurati da se svi resursi ulažu u napredovanje inkluzivnog obrazovanja, te u uvođenje i ugrađivanje potrebnih promjena u institucionalnu kulturu, politike i prakse).
- Cjelovito obrazovno okruženje (predano rukovođenje obrazovnim institucijama je od suštinskog značaja za uključivanje kulture, politika i praksi za postizanje inkluzivnog obrazovanja na svim nivoima).
- Potpun pristup osobi (priznaje se sposobnost svake osobe da uči, a visoka očekivanja su uspostavljena za sve učenike – inkluzivno obrazovanje nudi fleksibilne kurikulume, metode podučavanja i učenja prilagođene različitim karakteristikama, zahtjevima i stilovima učenja – obavezuje se na ukidanje segregacije u obrazovnom okruženju osiguranjem podučavanja u inkluzivnoj učionici u pristupačnom okruženju za učenje s odgovarajućom podrškom – obrazovni sistem mora pružiti personalizirani odgojni odgovor, umjesto da očekuje da se učenik uklopi ili „integrira“ u sistem).
- Obučeni nastavnici (nastavnici i ostalo osoblje u obrazovnom okruženju prošli su obrazovanje i obuku o osnovnim vrijednostima i kompetencijama za udovoljavanje zahtjevima učenja u inkluzivnom okruženju).
- Poštovanje i vrednovanje različitosti (svi učenici moraju se osjećati cijenjenim, poštovanim, uključenim i saslušanim, a na snazi su djelotvorne mjere za sprečavanje zanemarivanja i zlostavljanja).
- Okruženje pogodno za učenje (pozitivna školska zajednica u kojoj se svatko osjeća sigurnim, podržanim, stimuliranim i sposobnim da se izrazi).
- Efektivne tranzicije (učenici sa poteškoćama dobijaju podršku kako bi osigurali efektivnu tranziciju od učenja u školi do stručnog i tercijarnog obrazovanja, i konačno do zaposlenja).
- Priznavanje partnerstava (uključivanje roditelja / staratelja i šire zajednice mora se posmatrati kao dobitak za obrazovanje sa svim resursima i prednostima kojima mu doprinosi).
- Praćenje (inkluzivno obrazovanje mora se kontinuirano i redovno pratiti kako bi se onemogućila segregacija ili integracija).

2. ZAŠTO JE POTREBNA INKLUZIJA?

Inkluzivna praksa podrazumijeva stavove i metode koji osiguravaju da svi učenici mogu pristupiti redovnom obrazovanju. Svi djeluju kako bi osigurali da se svi učenici osjećaju dobrodošlo i cijenjeno, te da dobiju adekvatnu podršku koja im pomaže da razviju svoje talente i postignu ciljeve. (ALFFIE, 2018)

Inkluzivno obrazovanje znači da različiti i drugačiji učenici uče jedni pored drugih u istoj učionici. To znači da su kvalifikovani asistenti i specijalisti dostupni kako bi olakšali učenje. Nastavni programi podrazumijevaju prepoznavanje i doprinos uključivanja marginaliziranih i manjinskih grupa.

Ove stvari mogu zvučati jednostavno. Ali, nažalost, djeca širom svijeta su isključena iz škola zbog invalidnosti, rase, jezika, vjere, spola, migracije ili socioekonomskog statusa. Takva isključenost produžava diskriminaciju koja ima doživotne efekte. I, prečesto, naponi usmjereni ka reformi propadaju i jednostavno ponavljaju ove predrasude i pojačavaju marginalizaciju (preuzeto iz <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/why-inclusive-education-sve-djeca-svuda>).

3. INKLUZIJA I PRAVO

Član 24. Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom priznaje pravo na inkluzivno obrazovanje kao ljudsko pravo osobama sa invaliditetom. Opšti komentar br. 4 koji je izdao Komitet UN o Konvenciji o pravima osoba sa invaliditetom 26. avgusta 2016. daje smjernice vladama, uključujući i australsku vladu, o tome šta se podrazumijeva pod "inkluzivnim obrazovanjem" i šta je potrebno učiniti u skladu sa članom 24. To je važan dokument koji svaki roditelj, vaspitač i administrativni radnik u školi treba da pročita.

Važeći propisi u Bosni i Hercegovini (BiH) nedvosmisleno zabranjuju sve oblike diskriminacije na osnovu invalidnosti ili bilo koje druge razlike, naglašavajući pravo svakoga na obrazovanje pod jednakim uvjetima. Pravo na obrazovanje podrazumijeva neutralisanje bilo kojeg oblika diskriminacije, što znači da osobe s invaliditetom, posebnim potrebama ili nekim drugim specifičnostima imaju sva prava propisana nacionalnim i međunarodnim dokumentima. Pored obaveze usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim normama i konvencijama koje je prihvatila, BiH je dužna, primjenjujući ove instrumente u praksi, imati na umu kako su ugrožene grupe, kao što su osobe s invaliditetom ili posebnim potrebama, uključene u sistem i koliko je od propisanih prava zaista dostupno. Jedan od ciljeva poboljšanja kvaliteta života osoba sa invaliditetom je izjednačavanje pristupa obrazovnim institucijama, što poboljšava uključivanje tih ljudi u društvo utemeljeno na znanju i zapošljavanje.

Prema navedenim dokumentima, osobe s invaliditetom u BiH imaju isto pravo na obrazovanje kao i ostatak stanovništva, pri čemu je pravo na pristup visokom obrazovanju regulirano prije svega osnovnim ljudskim pravima i čitavim nizom propisa. Neki od njih su opći propisi koji jamče jednakost za sve osobe / pojedince, te shodno tome i za osobe s invaliditetom (npr. Ustav BiH),

dok su posebna prava uglavnom regulirana propisima koje donose ministri i institucije na osnovu zakona.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (2006.), koju je naša zemlja potpisala i ratifikovala, između ostalog, u dijelu koji se odnosi na obrazovanje, obavezuje zemlje potpisnice da osiguraju prava osoba s invaliditetom na obrazovanje, bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, kroz osiguranje: razumne prilagodbe individualnim potrebama; da osobe sa invaliditetom dobiju neophodnu pomoć u okviru opšteg obrazovnog sistema, u smislu olakšanja njihovog efikasnog obrazovanja; pružanje efektivnih individualiziranih mjera podrške u okruženjima koja najviše doprinose akademskom i društvenom razvoju, u skladu sa ciljem potpune inkluzije i više. Obrazovni sistem koristi koncept djece sa posebnim potrebama (Okvirni zakon o predškolskom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, „Službeni glasnik BiH“, br. 88/07), djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama, djece i mladih sa ozbiljnim invaliditetom i poteškoćama u razvoju (Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini „Službeni glasnik BiH“, br. 18/03). U skladu sa Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, br. 59/07), studenti sa invaliditetom obuhvaćeni su rečenicom u članu 7. koji glasi: „Visoko obrazovanje koje se odnosi na licencirane visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini neće biti ograničeno, direktno ili indirektno, po bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi, kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, fizička ili druga invalidnost, bračni status, boja kože, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom zajednicom, imovinom, rođenjem, godinama ili drugim statusom.“

Dobar primjer pravnog sistema u BiH vidi se u slučaju Slavka Mrševića, mladića sa Aspergerovim sindromom (blaži autizam), koji se vratio u školu.

Boreći se protiv institucionalne diskriminacije, nastavio je školovanje u Srednjoj saobraćajnoj školi u Rudom.

Institucija koja je spriječila Slavka da učestvuje u redovnom obrazovanju je Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, ali je Osnovni sud u Višegradu naredio da se mladić vrati u školu. Eksperti su procijenili da se Slavko može obrazovati kroz redovno školovanje uz korištenje inkluzivnog kurikulumu.

<https://www.youtube.com/watch?v=bR7Zs7eMZ4c>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/inkluzija-obrazovanje-djeca-sa-poteskocama/29882148.html>

4. STVARANJE INKLUZIVNE KULTURE U RAZREDU

Ali & Saadi (2010) tvrde da su spremnost i prihvatanje od strane institucija važni elementi koji doprinose uspjehu učenika. Pored toga, pružanje podrške učenicima, inkluzivni i holistički pristup nastavi i inkluzivno okruženje su od ključnog značaja. Obrazovne institucije treba da preduzmu razumne i odgovarajuće aktivnosti koje obično zavise od okolnosti u kojima se pojedini učenici nalaze. Ove okolnosti uključuju, ali nisu ograničene na finansijske i druge resurse institucije, kao i na praktičnost i efikasnost potrebnih prilagodbi (Shevlin et al., 2004).

Škola i razred funkcionišu u skladu sa pretpostavkom da su studenti sa invaliditetom u osnovi kompetentni kao i studenti bez invaliditeta. Stoga, svi učenici se ohrabruju da u potpunosti uzmu učešće u svojim razredima i lokalnoj školskoj zajednici. Uloženi su veliki napori da se osigura da reforma zakonodavstva obezbijedi što je moguće manje restriktivno okruženje u obrazovanju studenata.

To znači da se učenici s invaliditetom u najvećoj mogućoj mjeri nalaze zajedno sa svojim vršnjacima bez invaliditeta, pružajući opće obrazovanje za sve učenike (Alquraini & Gut, 2012).

5. INVALIDITET I PODRŠKA

5.1. Učenici sa fizičkim invaliditetom i hroničnim bolestima

Pojedinci sa višestrukim invaliditetom, uključujući osobe sa istovremenim oštećenjima (npr. intelektualni invaliditet i sljepilo, intelektualni invaliditet i fizička oštećenja), obično trebaju podršku u većini životnih aktivnosti koje uključuju svakodnevne kućne aktivnosti, slobodno vrijeme, pristup zajednici i stručno osposobljavanje. Često ovi učenici dobijaju obrazovne usluge u odvojenim učionicama za specijalno obrazovanje i nemaju mogućnost da budu potpuno i efektivno uključeni sa svojim vršnjacima bez invaliditeta. Međutim, Zakon o obrazovanju pojedinaca sa invaliditetom (IDEA, 2004)² i Nijedno dijete ne zaostaje (NCLB, 2002)³ doveli su do povećanja broja učenika sa teškim / višestrukim invaliditetom koji primaju instrukcije u redovnom obrazovnom okruženju (Rogers & Johnson, 2018).

Namjerno ukazivanje na obrazovne potrebe učenika sa hroničnim bolestima i drugim posebnim potrebama zdravstvene zaštite je relativno nov koncept, jer se donedavno smatralo da obrazovanje i buduće planiranje često nisu relevantni aspekti za razmatranje usred ekstremno loših ishoda bolesti i preživljavanja. Srećom, s obzirom na napredak u medicini i tehnologiji, ovo je nova i rastuća populacija studenata koji sve više učestvuju u školi i za koje se moraju uzeti u obzir kratkoročni i dugoročni akademski rezultati.

Invalidnost ne čini karakter osobe, već više faktora, od kojih mnoge stvara društveno okruženje. To zahtijeva aktivnu socijalnu akciju, kako bi se ostvarile promjene koje bi omogućile puno sudjelovanje osoba sa invaliditetom u svim aspektima društva. Ona takođe uključuje pružanje jednakih mogućnosti za

² Individuals with Disabilities Education Act (IDEA, 2004)

³ No Child Left Behind (NCLB, 2002)

sve pojedince, povećanje učešća osoba sa invaliditetom u društvenom životu, identifikovanje mogućih aktivnosti društva kako bi se povećala nezavisnost i sposobnost ovih pojedinaca, podizanje nivoa životnih uslova i kvaliteta života, te podizanje svijesti i podsticanje promjena u društvenom ponašanju.

Ova klasifikacija zapravo pruža jedinstven okvir za kvalifikaciju posljedica same bolesti. Njegova struktura se zasniva na sljedećim komponentama:

- Fizičko funkcionisanje (npr. mentalno funkcionisanje, senzorna funkcija, kardiovaskularne funkcije...) i tjelesne strukture (npr. struktura nervnog sistema, struktura pokreta, metabolička i struktura endokrinog sistema ...).
- Aktivnosti (u odnosu na svakodnevne aktivnosti osobe) i sudjelovanje (uključivanje u životne situacije) - (npr. komunikacija, mobilnost, samozapošljavanje, socijalna participacija ...).
- Povezane informacije o složenosti štete i faktora okruženja (stavovi, usluge, sistem podrške, politike, društveni odnosi, pomoćne tehnologije i niz drugih faktora).č
- Funkcioniranje i invaliditet definišu se kao složena interakcija između zdravstvenog stanja pojedinca i kontekstualnih faktora okruženja, kao i ličnih faktora. Slika dobijena kombinacijom ovih faktora i dimenzija je "osoba u njegovom ili njenom svijetu". Ova klasifikacija navedene dimenzije tretira interaktivno i dinamički, a ne linearno i statički.

Strategije podrške

Većina nastavnika koji imaju iskustva u radu sa učenicima s invaliditetom smatraju da je razgovor sa učenicima najvažniji u rješavanju većine dilema, te da učenici s invaliditetom obično pružaju najbolje rješenje problema (Fichten, Goodrick, Amsel, Libman, 1996).

Često odsustvo sa predavanja

Svi učenici, sa ili bez invaliditeta, ponekad propuste nastavu. Učenici sa invaliditetom mogu biti odsutni sa nastave iz različitih razloga u odnosu na učenike bez invaliditeta. Naprimjer, studenti bez invaliditeta mogu

izbjeci nastavu zbog nedostatka interesa za predmet, ako ne smatraju da su predavanja iz određenog predmeta važna, osobnih ili obiteljskih problema, druženja s prijateljima, ako su prespavali predavanje, itd.

Međutim, učenici s invaliditetom često imaju i druge razloge za izostanke koji su izvan njihove kontrole i opravdani su, na primjer, hospitalizacija, česte posjete liječniku, liječenje i terapije, poteškoće s prijevozom, itd. Iako se fizički invaliditet najčešće vidi (poteškoće u hodanju, rukovanje predmetima, upotreba pomagala, štaka, proteza, kolica), to ponekad nije slučaj (multipla skleroza, artritis).

U nekim medicinskim stanjima, osoba stalno pati od bolova, grčeva, smanjene koordinacije. Neke bolesti, kao što je multipla skleroza, uključuju periode pogoršanja simptoma, kada učenici izostaju sa nastave i remisije, kada se učenici ponašaju kao da nemaju problema.

Odsustvo učenika sa invaliditetom, opravdano ili neopravdano, ne treba zanemariti, međutim studenti s invaliditetom ne mogu se tretirati kao drugi studenti. Ako su izostanci neopravdani ili ako učenik napravi tri ili više opravdanih izostanaka u određenom periodu, mogući pristupi koji mogu biti od pomoći su sljedeći:

- Kontaktirati koordinatora centra za podršku za učenike sa posebnim potrebama kako bi se obezbijedio sistem podrške koji često uključuje širi krug ljudi i usluga, tako da učenik nema velikih problema u savladavanju predviđenih materijala;
- Obezbijediti asistenta u nastavi;
- Zajedno sa učenikom napraviti individualni plan za savladavanje materijala iz predmeta;
- Ojačati kompetencije učenika za samostalno učenje i samoevaluaciju;
- Senzibilisati druge studente da podrže kolege s invaliditetom u smislu dijeljenja bilješki sa predavanja, učenja u parovima itd;
- Pripremiti predavanja unaprijed i dati ih učeniku s invaliditetom kako bi proučavali literaturu i pripremili pitanja ako postoje nejasnoće;
- Nastavnik je obavezan da upozna studenta sa mogućnošću konsultacija ako je to potrebno, te
- Nastavnik može dati fleksibilnije rokove za izvršavanje obaveza u vezi sa predmetom i modificirati način ocjenjivanja usvojenog materijala.

5.2. Učenici sa oštećenjem sluha⁴

Oštećenje sluha ne može se opisati samo jednom riječju ili jednostavnom frazom, ali možemo reći da je to spektar stanja ili karakteristika gdje osobe sa oštećenjem sluha čine grupu sastavljenu od nekoliko manjih podgrupa.

Težina gubitka sluha određena je sposobnošću primanja zvuka osobe koja se mjeri u decibelima. Prema tome, surdoaudiološke definicije osoba sa oštećenjem sluha prvenstveno poštuju sposobnost ovih pojedinaca da "ostvare kontakt sa zvukom" ili sposobnost da razviju usmeni govor. Gluha osoba je ona koja ima gubitak sluha sa potpunom nesposobnošću da čuje govor, dok je nagluha ona osoba koja ima sposobnost samostalnog slušanja govora ili uz pomoć slušnih pomagala.

Definisanje gluhih (veliko štampano D), gluhih (malo d) i nagluhih:

- Veliko štampano „D”- koristi se za opisivanje kulture i zajednice gluhih. Članovi zajednice smatraju da biti gluh podrazumijeva razliku u ljudskom iskustvu, a ne invaliditet. Oni sebe opisuju kao gluhe sa velikim „D”.
- Malo „d”- se koristi za opisivanje audiološke sposobnosti osobe da čuje. Naprimjer: „Ta osoba je gluha na jedno uho”.
- Nagluh - odnosi se na osobu koja ima slab do umeren gubitak sluha, koji može komunicirati putem znakovnog jezika, govornog jezika ili oboje.

Učenici sa minimalnim ili lakim gubitkom sluha ili jednostranim gubitkom sluha mogu:

- propustiti neke sugestije;
- imati neke poteškoće sa zvučnim učenjem jezika, te
- imati poteškoća sa slušanjem na daljinu ili kada postoji buka.

Učenici sa manjim gubitkom sluha mogu:

- propustiti tihi govor;
- imati poteškoće sa zvučnim učenjem;
- stagnirati u govornom jeziku, te
- biti nepažljivi.

⁴ Šetkić, A., Dizdarević A., Mrkonjić, Z., Studenti sa oštećenjem sluka u visokom obrazovanju, Priručnik za podršku studentima sa oštećenjem sluha razvijen u okviru TEMPUS projekta EQOPP, Sarajevo 2014.

Učenici sa umjerenim gubitkom sluha mogu:

- ne čuti govor normalne jačine;
- griješiti u govoru;
- zaostajati u govoru;
- imati poteškoće u učenju kao rezultat stagnacije govora;
- biti nemarni, te
- moraju biti veoma blizu govorniku da ga čuju (manje od dva metra).

Učenici sa teškim oštećenjem sluha mogu:

- ne čuti zvuk govora normalne jačine;
- govoriti, ali njihov govor može biti teško razumljiv;
- iskusiti stagnaciju govora;
- imati poteškoće u učenju kao rezultat stagnacije govora;
- učiti uz pomoć vizualiziranih znakova ili znakovnog jezika, te
- ne obraćati pažnju na verbalnu komunikaciju jer nisu svjesni da govornik govori.

Učenici sa dubokim oštećenjem sluha mogu:

- ne čuti govor ili druge zvukove;
- imati poteškoća u razumijevanju govora;
- proizvesti malo ili nimalo verbalnog jezika;
- imati poteškoće u učenju kao rezultat sporijeg jezičkog razvoja;
- učiti uz pomoć vizualiziranih znakova ili znakovnog jezika, te
- ne obraćati pažnju na verbalnu komunikaciju jer nisu svjesni da govornik govori.

Neke komunikacijske strategije koje mogu pomoći u eliminiranju komunikacijskih barijera sa osobama sa oštećenjem sluha su:

- uvijek stojati ispred njih kada komunicirate;
- voditi računa da su naše lice i usta uvijek dobro osvijetljeni (izbjegavanje bilo kakvog izvora svjetlosti iza naših leđa, npr. prozor koji naše lice čini manje vidljivim);
- govoriti diskretno (ne pretjerivati kod izgovora), koristiti jednostavne riječi, izbjegavati korištenje dugih ili složenih rečenica;

- prestati govoriti kada se okrećete na drugu stranu, bilo da pišete ili da se okrenete nekome iz drugog pravca;
- govoriti jedan za drugim i dati znak nekome ko prekida ili se pridružuje razgovoru;
- lagano dotaknuti ruku učenika kako biste privukli njegovu pažnju, nikada to ne raditi iznenada ili kada dolazimo iza njega, te
- pobrinuti se da učenik učestvuje u svemu što se dešava u učionici, što on sam možda nije primijetio.

Naprimjer, dobra je praksa upozoriti studenta kada učitelj ulazi, a on toga nije svjestan; ili mu objasniti zašto se svi smiju kada neko iz zadnjeg reda kaže nešto smiješno. Konačno, neko agresivno ili odbojno ponašanje učenika često dolazi kao rezultat nesposobnosti nastavnika da prilagodi svoje nastavne postupke učenikovoju situaciji. Agresivne reakcije se javljaju ako su zadaci previše zahtjevni ili nedovoljno prilagođeni, npr. zadaci u prenatrpanom pisanom jeziku, za njega nerazumljivom, zbog čega se osjeća frustrirano i reaguje negativno.

5.2.1. Pomagala i asistivne tehnologije za učenike sa oštećenjem sluha⁵

Pomagala kao što su slušni aparati, kohlearni implantati, frekvencijska modulacija signala za prenos (FM sistemi) i konduktivne petlje pomažu u zadovoljavanju potreba učenika sa oštećenjima sluha. Kada se preporučuje pojačavanje, važna je konzistentna upotreba.

FM predajnik sa mikrofonom, predajnikom i prijemnikom može se koristiti bilo gdje. Pruža mogućnost ljudima sa visokim stepenom gubitka sluha da čuju zvučnike na mjestima gde nema instalirane induktivne petlje. Takođe olakšava praćenje razgovora u grupi više ljudi na način da slušalac usmjerava mikrofoni osobi koja trenutno govori. Sistem induktivne petlje pomaže korisnicima slušnih pomagala da čuju zvuke jasnije na način da smanjuje ili potpuno deaktivira pozadinske zvukove.

⁵ Šetkić, A., Dizdarević A., Mrkonjić, Z., Studenti sa oštećenjem sluka u visokom obrazovanju, Priručnik za podršku studentima sa oštećenjem sluha razvijen u okviru TEMPUS projekta EQOPP, Sarajevo 2014. str. 19.

5.2.2. Akustičnost u učionici⁶

Razumijevanje govora u bučnom okruženju može biti teško za sve učenike, ali za učenike sa oštećenjem sluha to je mnogo veći izazov. Učenicima je potreban pristup govoru za razvoj vještina slušanja, jezika i učenja. Pozadinska buka, udaljenost od osobe koja govori i odjek (eho) su uobičajene prepreke koje značajno ograničavaju pristup učenika glasovnim informacijama. Iako napredni slušni aparati danas mogu poboljšati kvalitet, čujnost i jasnoću glasovnog signala, oni ne mogu eliminirati sve smetnje u razumijevanju govora.

Učenici sa oštećenjima sluha, čak i sa manjim gubitkom sluha, ne mogu izraziti sposobnost pogrešnog razumijevanja članova porodice ili nastavnika. Oni čak ne mogu biti svjesni da su izostavili pitanja ili pogrešno razumjeli upute. Ako su mladi i još uvijek uče jezik, neće moći reći kada govor nije jasan ili je izgubljen u pozadinskoj buci. Učenici sa oštećenjima sluha, a ponekad i učenici bez oštećenja sluha, imaju poteškoća da razumiju govor pri pozadinskoj buci i povećanoj udaljenosti između govornika i učenika.

Da bi bolje razumjeli ovu populaciju učenika, pogledajte video materijal na: <https://www.inclusive.tki.org.nz/guides/deaf-or-hard-of-hearing-students-and-learning/understanding-being-deaf-and-hard-of-hearing/#definitions>

5.3. Downov sindrom i učenje

Downov sindrom je genetsko stanje koje utiče na učenje i razvoj. Do njega dolazi zato što ćelije sadrže dodatni hromosom. Svaka osoba sa Downovim sindromom je jedinstvena osoba. Često će učenici imati snažnu empatiju prema drugima, dobre socijalne vještine, dobru kratkoročnu memoriju i vještine vizualnog učenja.

Oni takođe mogu imati neke od sljedećih karakteristika u različitim stepenima:

- karakteristične fizičke osobine – karakterističan oblik očiju i nosa, nizak tonus mišića, niski, sporiji razvoj motoričkih sposobnosti;

⁶ Šetkić, A., Dizdarević A., Mrkonjić, Z., Studenti sa oštećenjem sluha u visokom obrazovanju, Priručnik za podršku studentima sa oštećenjem sluha razvijen u okviru TEMPUS projekta EQOPP, Sarajevo 2014., str. 20.

- zdravstveni i razvojni izazovi–srčane mane, loš imunološki sistem, nedostaci sluha ili vida, te
- poteškoće kod učenja - blagi do umjereni zastoji u razvojnim, bihevioralnim i međuljudskim vještinama.

U smislu učenja osobe sa Daunovim sindromom će imati različite prednosti i sklonosti kao učenici. Oni će takođe iskusiti sopstveni skup izazova koji zavise od situacije.

5.3.1. Strategije za podršku studentima sa Downovim sindromom

Komunikacija, pismenost i računanje, razmišljanje, socijalna interakcija i pozitivno ponašanje su područja u kojima učenici sa Dawnovim sindromom trebaju određenu podršku.

Podržite komunikaciju koristeći preporučene pristupe

- koristite manje riječi;
- usporite brzinu govora;
- jasno i direktno razgovarajte sa studentima, vodeći računa o sličnim riječima kao što su "vir" i "sir";⁷
- dajte učenicima više vremena za obradu informacija;
- istražite čitav niz vizuelnih komunikacijskih alata kako biste podržali rutine u učionici i pripremili se za tranzicije;
- koristite imena učenika kako biste privukli pažnju prije davanja uputa ili postavljanja pitanja, te
- prikažite novi vokabular na tabli ili grafikonu.

Podržite socijalnu interakciju

- objasnite Downov sindrom svojim učenicima. Razgovarajte o tome sa roditeljima učenika i porodicom unaprijed. Roditelji djeteta sa Daunovim sindromom možda žele o tome razgovarati sa razredom u koji njihovo dijete ide.

⁷ Op. prevodioca.

- Spojite učenika sa Daunovim sindromom sa drugim učenicima za obavljanje grupnih aktivnosti. Pomoćnici ili nastavnici mogu da pomognu, ali ne bi trebalo da budu partneri.
- Dajte učenicima mogućnost da identifikuju svoje prednosti.
- Ohrabrite učenike da se osećaju manje pod stresom u društvenim situacijama koristeći toplinu, strpljenje i dobar humor kada razgovarate s njima.
- Ohrabrite učenike da dijele svoje interese, naprimjer, kreirajte oglasnu ploču sa školskim i vanškolskim interesima učenika.
- Stvorite okruženje u kojem će učenici jasno vidjeti jedni druge, identificirati socijalne znakove, te vježbajte i učite naizmjenično.

Podržite pozitivno ponašanje

Malom broju učenika može biti potrebna posebna podrška za razvoj socijalnih vještina i socijalnog ponašanja. Ovi resursi pomažu nastavnicima da razmisle o funkciji ponašanja, umjesto da reaguju na samo ponašanje.

Oni pomažu nastavnicima da razmotre da li studenti ispoljavaju:

- nevolju,
- nelagodu,
- bol, te
- frustracije.

Resursi obuhvataju niz aktivnosti kako bi se izgradila vještina komunikacije i samokontrole učenika.

Škole treba da osiguraju da svako dijete dobija direktan input od kvalificiranog nastavnika na redovnoj osnovi. Ni pod kakvim okolnostima ukupnu odgovornost za nastavni program djeteta ne treba prepustiti asistentu. Da bi se garantovalo visokokvalitetno pružanje usluga, srednje škole će morati razmotriti preraspodjelu planiranog vremena među predmetnim nastavnicima i asistentima. U užurbanoj srednjoj školi to može biti teško organizovati, ali je neophodno da bi se osiguralo da učenik dobro napreduje i da se asistent efikasno koristi. Asistent treba uvijek dobiti kopiju plana lekcije unaprijed.

Gdje god je to moguće, treba pružiti podršku u učionici. Ako se učenik povuče zbog intervencije, važno je da se napredak učenika redovno ocjenjuje

i da se intervencija procjenjuje. Ako učenik ne ostvaruje očekivani napredak, treba razmotriti drugačiju intervenciju ili pristup. U srednjoj školi, učenici bi trebali biti smješteni u grupama mješovitih sposobnosti, gdje god je to moguće. Tamo gdje je to moguće, trebalo bi razmotriti stavljanje učenika sa Downovim sindromom u grupu sa dobro motivisanim vršnjacima kako bi se obezbijedili dobri modeli učenja i ponašanja.

Da bi se bolje razumjela ova populacija učenika, pogledajte video priloge na:
file:///C:/Users/WIN10/Downloads/unit_secondary_inclusion.pdf
<https://www.inclusive.tki.org.nz/guides/down-syndrome-and-learning/support-communication-using-recommended-approaches>

5.4. Disleksija i učenje

Disleksija je nesposobnost koja otežava sticanje i korištenje vještina čitanja, sricanja i pisanja. To je nedostatak neurološkog porijekla. Kognitivne poteškoće koje su u pozadini ovih nesposobnosti mogu takođe da utiču na organizacione sposobnosti, računarske vještine i druge kognitivne i emocionalne sposobnosti. To može biti uzrokovano kombinacijom poteškoća u fonološkoj obradi, radnoj memoriji, brzom imenovanju, sekvenciranju i automatizaciji osnovnih vještina. Istraživači vjeruju da postoji mnogo mogućih uzroka disleksije, uključujući genetiku. Ne postoji korelacija između nivoa inteligencije, napora pojedinca ili društveno-ekonomske situacije i prisutnosti disleksije. Pored ovih problema, stalni izazov za osobe sa disleksijom je živjeti u svijetu koji nije veoma prijateljski nastrojen prema disleksiji. Raznolikost jezika i kultura u Evropi i obrazovne mogućnosti utiču na to kako će djeca iskusiti disleksiju, a onda kakva će biti njihova budućnost kada postanu odrasli (Duranović, Dizdarević, Bijedić, 2013).

Dotatno vrijeme za obradu ideja, procjena i zadataka je bitno za studente s disleksijom.

Učenici i odrasli sa disleksijom mogu imati sljedeće poteškoće⁸:

- sporo čitanje sa mnogo grešaka;
- izbjegavanje čitanja ili pisanih zadataka;

⁸ Duranović, M., Dizdarević, A., Bijedić, M.(2013). Dyslexia in Higher education – Guide for students with dyslexia. World University Service of Bosnia Herzegovina (SUSBiH), Grafoset, Sarajevo.

- poteškoće u sumiranju informacija;
- poteškoće pri odgovaranju na otvorena pitanja na testu;
- poteškoće u učenju stranih jezika;
- slaba memorija;
- mogu biti vrlo spori;
- usmjeravaju malo pažnje na detalje ili se previše usredsređuju na njih;
- mogu pogrešno pročitati informacije;
- imaju neadekvatan rječnik;
- neadekvatno poznavanje onoga što se čita, te
- poteškoće u planiranju, organizovanju vremena, materijala i zadataka.

Važno je pomoći učenicima da postave realne ciljeve. Većina učenika sa disleksijom teži ka perfekcionizmu i nedostižnim ciljevima. Pomažući im da postave održiv cilj, profesori mogu da promijene njihov krug neuspjeha.

Organiziranje predavanja

Učenici sa disleksijom najbolje uče ako su predavanja:

- multisenzorna;
- omogućavaju upotrebu svih mapa u mozgu, uključujući vizuelne i auditivne;
- sistematska / sekvencijalna;
- strukturirano učenje tako da učenici mogu graditi svoje vještine postepeno i logično,
- kumulativna;
- Nastava omogućava studentu da poveže novo znanje sa prethodnim;
- omogućavaju ponavljanje kako bi se nadoknadili problemi kratkoročne memorije i pomoglo uspostavljanje automatizacije;
- kognitivne prirode te ohrabruju učenika da razmišlja o problemu i učestvuje u rješavanju problema te razvija vještine kritičkog mišljenja;
- relevantna, te
- koriste primjere i povezuju ih direktno sa materijalom koji se proučava.

Učenik može poboljšati svoje vještine:

- podizanjem svog vokabulara na automatski nivo;
- organizovanjem informacija u grafikone, dijagrame i slike;

- grupisanjem, kategorizacijom podataka;
- dodatnim učenjem (čak i kada je informacija poznata), učenik treba da nastavi da uči kako bi kompenzirao nedostatak kratkoročnog pamćenja, te
- povezivanjem novih informacija sa osnovnim znanjem koje već posjeduje.

Nastavni materijali

Učenicima sa disleksijom treba dozvoliti snimanje predavanja bez dodatne dozvole.

Ovim učenicima je često potrebna konstrukcija koja im pomaže u organizaciji i artikulaciji njihovih ideja u pisani oblik.

- **Organizacioni softver** pomaže učenicima da razmisle i prikažu svoje ideje pomoću konceptualne mape riječi i / ili slika koje se zatim mogu prebaciti u nacrt dokumenta klikom na dugme. Šabloni koji pomažu učenicima da razviju svoje ideje za različite zadatke pisanja takođe mogu biti uključeni kao dodatna funkcija.

Druga strategija za izradu pisanog nacrta je da se koriste markeri za isticanje i izvuku glavne tačke iz dokumenta ili web stranice. Stvarajući pregled onoga što je pročitano, učenici mogu koristiti kao polaznu tačku za svoje pisanje.

- **Banke riječi na ekranu:** učenici kojima je potrebna podrška za pisanje riječi ili konstruisanje smislenih rečenica mogu brzo i lako izvršiti pisane zadatke pomoću banaka riječi na ekranu. Ovaj softver obezbjeđuje dodatnu podršku za pretvaranje teksta u govor i sliku za one čije je vizuelno prepoznavanje riječi loše.
- **Predviđanje riječi** je strategija koja pomaže kod pravopisa i dovršavanja riječi tako što daje prijedloge dok tipkate. Ovi prijedlozi su prikazani u prozoru. Predviđanje riječi može pomoći učenicima da prošire svoj rječnik, jer je manje vjerovatno da će izbjeći riječi za koje nisu sigurni kako se speluju. U nekim slučajevima, program predviđanja riječi može se prilagoditi fonetskim pravopisnim pogreškama. Takvi programi takođe uče riječi koje se često koriste. Istraživanja su pokazala smanjenje pravopisnih grešaka za 70% prilikom upotrebe programa predviđanja riječi.

- **Softver za prepoznavanje glasa** omogućava učenicima da kreiraju velike količine teksta ili da kontrolišu računar isključivo glasom. Dokumentima i e-mail porukama može se diktirati bez pravopisnih grešaka a potreba za opsežnom upotrebom tastature i miša je značajno smanjena.
- **Prenosivi tekstualni procesori ili zapisivači:** za učenike čiji je rukopis neuredan ili nečitljiv i koji smatraju da je pisanje olovkom i papirom frustrirajuće, ovi uređaji pomažu u prevazilaženju tih barijera i ohrabruju učenike da samostalno vode bilješke umjesto da se oslanjaju na pisanje ili vršnjake. Oni su jeftine, prenosive alternative laptopima. Mogućnosti infracrvenog zračenja znače da nisu potrebni nikakvi kablovi prilikom prebacivanja teksta na računar radi daljeg uređivanja. Ovi uređaji su lagani, čvrsti i imaju prednost dugog trajanja baterije. Oni su jednostavni za upotrebu i mogu se koristiti zajedno sa programima predviđanja riječi ako se učenik bori sa pravopisom.

Više o disleksiji na: <http://www.dyslexia.eu.com>

<https://www.inclusive.tki.org.nz/guides/dyslexia-and-learning/support-participation-and-build-confidence>

<http://old.unsa.ba/s/images/stories/ured%20potrebe/vodici/Prirucnik%20Disleksija.pdf>

5.5. Oštećenje vida i učenje

Vid je kompleksno čulo. Sastoji se od sposobnosti da se vide kontrasti i oštrina detalja. Takođe pomaže pri lociranju objekata u okruženju.

Oštećenje vida može biti:

- kongenitalno (prisutno od rođenja),
- nasljedno (genetsko, kongenitalno ili kasnije) i
- stečeno (zbog nesreće, oboljenja ili bolesti).

Sljepoća prema stepenu oštećenja vida se dijeli na (Svjetska zdravstvena organizacija, 2000):

- potpuni gubitak senzacije svetlosti (amauroza) ili osjeta svetlosti sa ili bez projekcije svetlosti;

- prizor na boljem oku, sa najboljom mogućom korekcijom od 0,02 (broj prstiju na udaljenosti od 1 metra) ili manje;
- ostatak oštine oka na boljem oku, uz najbolju moguću korekciju od 0,02 do 0,05;
- ostatak centralnog vida na boljem oku, sa najboljom mogućom korekcijom do 0.25 sa suženjem vidnog polja na 20 stepeni ili ispod 20 stepeni;
- koncentracija vidnog polja oba oka s vidnim poljem od 5 do 10 stupnjeva oko središnje tačke fiksiranja;
- neodređenu ili nespecificiranu.

U svjetlu potrebe za obrazovanjem na Brajevom pismu, nemogućnost čitanja slova ili znakova veličine "Jaeger 8" smatra se sljepoćom. Sljepoća prema stepenu oštećenja vida se klasificira kao potpuna i praktična sljepoća. Potpuna sljepoća je takvo sljepoća gdje je osoba potpuno izgubila osećaj svjetlosti (amauroza). Naprotiv, praktična sljepoća je takva sljepoća, gdje osoba ne razlikuje svjetlo od tame, predmete, izgled lica.

Nesposobnost vida dijeli se prema stepenu oštećenja vida (Svjetska zdravstvena organizacija, 2000):

- oština oka na boljem oku, uz najbolju moguću korekciju od 0.1 do 0.3 i manje;
- oština oka na boljem oku, uz najbolju moguću korekciju od 0.3 do 0.4;
- neodređeno ili nespecificirano.

U pedagoškom pristupu oštećenju vida, koji ne zahtijeva numeričko izražavanje oštine vida, što je u praksi prihvatljivije, ljudi koji u normalnim uvjetima, isključivo zbog ograničenja vida i njegovih posljedica, ne mogu normalno napredovati u sticanju znanja, vještina i navika, a ovisno o sposobnosti kompenzacije za osobe oštećenog vida, osobe sa oštećenjem vida su podijeljene u dvije grupe. Prva, gde je nedostatak toliko veliki da se ovo oštećenje mora smatrati primarnim; a druga, gdje nedostatak nije tako veliki, ali nema kompenzaciju (Teskeredžić, Dizdarević, Bratovčić, 2013).

Slab vid kod učenika može imati uticaja na njihovo učenje kroz nastavni plan i program, ali u velikoj meri zavisi od stanja, njihovog blagostanja i konteksta.

5.5.1. Strategije za podršku studentima sa oštećenjem vida u njihovom učenju

Učenici sa oštećenjem vida žele ravnopravan pristup obrazovanju u skladu sa svojim stvarnim sposobnostima dok koriste svoje stvarne potencijale. Oštećenje vida u zavisnosti od vrste i stepena, je različito i svi učenici neće pokazati istu vrstu poteškoća i neće im trebati ista vrsta podrške.

Učenicima treba dati priliku, motivaciju i vrijeme za rad. Predavanja i metode rada, i način na koji rade prilagođavaju se njihovim sposobnostima. Držite predavanje jasno i glasno, a ako ima nekih slika ili slajdova, objasnite ih dalje usmenim putem. Prilagodite pismene testove povećanim crnim otiskom, dajući za testiranje više vremena nego što biste vjerovatno dali učenicima bez oštećenja vida. Čak i ako imaju prilagođeno testiranje, nove situacije ili kratko vrijeme za testiranje, može povećati njihovu anksioznost. Stoga je neophodno dati im punu podršku i stalno ih ohrabrivati da rade samostalno te ih uključiti u grupni rad. Mnogi slabovidni i slijepi učenici su veoma sretni da učestvuju u aktivnostima koje zahtijevaju govor i slušanje.

Uklonite prepreke za učešće

Kao i kod drugih studenata sa invaliditetom, prilagođavanje za učenike sa oštećenjem vida varira od učenika do učenika. Postoji nekoliko strategija koje se mogu koristiti od strane nastavnika i koje će značajno pomoći učeniku sa oštećenjem vida, posebno u odnosu na vršnjake koji imaju važnu ulogu u obrazovanju (ako je riječ o grupnom radu), tako da su u nastavku opisane jednostavne taktike i često se koriste.

Ovo su opće smjernice koje se mogu koristiti u situacijama koje uključuju ove učenike⁹:

- kreirajte jasne, planirane rute za kretanje po učionici. Smanjite nasumične prepreke;
- upoznajte studenta sa novim rasporedom u učionici PRIJE nego što napravite promjene;

⁹ Teskeredžić, A., Dizdarević, A., Bratovčić, V.(2013). Students with vision impairment in higher education World University Service of Bosnia Herzegovina (SUSBiH), ADesign, Sarajevo.

- ohrabrite sve učenike da se pozicioniraju u optimalnom okruženju kako bi podržali njihovo angažovanje i pažnju;
- razgovarajte sa studentom o najboljim mjestima za sjedenje kako bi pristupili informacijama iz udaljenosti;
- napravite opcije podrške, kao što je pretvaranje teksta u govor, dostupne svim učenicima. Modelirajte i ohrabrite njihovu upotrebu;
- pozdravite i ohrabrite digitalne tehnologije koje su odabrali studentix i dizajnirajte aktivnosti tako da ih mogu produktivno koristiti;
- stvorite kulturu u kojoj će se učenici međusobno podržavati, te
- koristite ime učenika kada im se obraćate.

Povećajte pristup tehnologijama. Učenici mogu koristiti ugrađene kamere, funkcije povećanja i pristupačnosti kako bi personalizirali svoj pristup učenju.

Koristite tehnologiju i opremu

- neka učenici koriste laptope, računare ili tablete kako bi predstavili svoje ideje;
- podržite studente da koriste tehnologiju kao što je Brajev ili softver za prepoznavanje glasa, te
- dozvolite učenicima da koriste tehnologiju kako bi snimili i povećali sadržaj na tabli.

Alati za čitanje

- **Pretvaranje teksta u govor:** Softver koji uključuje pretvaranje teksta u govor omogućava učenicima da pristupaju sadržaju i informacijama tako što tekst čita naglas, često visokokvalitetnim, realističnim sintetiziranim glasom. Ovaj softver može istaknuti riječi, rečenice ili odlomke u odabranim bojama kako bi privukao pažnju čitatelja na tekst koji se govori. Koristeći ovu metodu, učenicima se pomaže da dešifruju riječi i održavaju tačnost čitanja i razumijevanje. Koristeći pretvaranje teksta u govor, oni mogu čitati i ponovo čitati informacije onoliko puta koliko im je potrebno.

- **Word procesori koji govore** su jedna vrsta softvera koji uključuje pretvaranje teksta u govor. Drugi softverski paketi rade sa standardnim softverskim programima kao što je Microsoft Word. Mnogi od ovih programa omogućavaju učenicima da čitaju naglas tekst u različitim formatima, uključujući Wordove dokumente, PDF-ove, e-poštu i web stranice. Pretvaranje teksta u govor je takođe važna podrška za lekturu a pomaže učenicima da čuju bilo kakve moguće greške u pisanju.
- **Optičko prepoznavanje znakova (OCR)**, je metoda pretvaranja teksta iz papirnog formata u elektronsku verziju. To se obično izvodi pomoću skenera. Softver koji uključuje OCR, može takođe da pruži mogućnost skeniranja teksta u niz formata (kao što su Word, PDF ili drugi dokument). To znači da se knjige, štampani radni listovi, čak i fotografije sa grafikom i tekstom mogu pretvoriti u elektronski format i čitati naglas koristeći pretvaranje teksta u govor. Materijal za čitanje je trenutno dostupan.
- **Knjige koje govore** su u suštini knjige koje su u elektronskom formatu, često izgledaju veoma slično papirnoj verziji. Mogu čitati tekst naglas i uključiti niz multimedijalnih elemenata kao što su prave fotografije, animacije, **video zapisi** i snimljeni zvukovi koji čine iskustvo čitanja motivirajućim i zabavnim. Prednost knjiga koje govore je da one omogućavaju učenicima bilo koje dobi i sposobnosti da budu nezavisni čitaoci i da iskoriste podršku ako i kada to žele. Dodatne aktivnosti proširenja mogu biti uključene u neke knjige kako bi se podržala balansirana obuka iz pismenosti. Koristeći šablone za izradu knjiga, nastavnici mogu kreirati sopstvene materijale za učenje sa individualizovanim interesom.
- **Softver koji konvertuje tekstualne u audio datoteke:** Mogućnost pretvaranja teksta u audio datoteku ima prednost jer nudi još jedan format za pristup informacijama i idealan je način za studente da se uključe u samostalno ponavljanje i učenje. Učenici mogu slušati audio datoteke preko svog računara ili iPod-a u bilo koje vrijeme i na bilo kojem mjestu. Softver koji ima ovu funkciju može takođe uključiti visokokvalitetni sintetizirani govor i mogućnost spremanja datoteka u različitim formatima, uključujući WAV, Mp3 i WMA.

Više o oštećenju vida i učenju:

<https://www.inclusive.tki.org.nz/guides/low-vision-and-learning/#understand>

<http://www.untz.ba/uploads/file/centri/centar%20za%20podrsku%20studentima/akti/Podrska%20studentima%20sa%20ostecenjem%20vida.pdf>

5.6. Podrška za LGBTIQ+ + studente

'LGBTIQ+' je evoluirajući akronim koji se odnosi na lezbijske, gej, biseksualne, transrodne, interseksualne, questioning (osobe koje nisu sigurne u svoju seksualnost), asexualne i mnoge druge termine (kao što su ne-binarni i panseksualni) koje ljudi koriste da opišu vlastita iskustva svog roda, seksualnosti i fiziološke karakteristike spola.

Mladi ljudi dijele svoja iskustva iz škole i naglašavaju zašto moramo raditi zajedno kako bi ih učinili sigurnijim i inkluzivnijim mjestima za učenje. Seksualnost se može posmatrati drugačije u skladu sa društvenim i kulturnim kontekstima, vrijednostima i vjerovanjima ljudi.

Zajedničke karakteristike uspješnih programa seksualnog obrazovanja uključuju:

- poštovanje različitih vrijednosti i uvjerenja učenika i zajednice;
- prepoznavanje fizičkih, socijalnih, emocionalnih i duhovnih dimenzija seksualnosti;
- uključivanje perspektiva i zahtjeva učenika;
- redovno planiranje i pregled programa seksualnosti;
- konsultacije sa studentima o sadržaju i pristupu;
- aktuelni resursi koji su prikladni i modifikovani da zadovolje potrebe studenata;
- posvećeni, pouzdani nastavnici koji su dobili LGBTIQ+ + profesionalne mogućnosti za razvoj;
- poštovanje različitih kulturnih perspektiva;
- upotreba podataka procjene (uključujući samoprocjenu učenika) za pregled provedbe programa,
- okruženje u kojem se studenti osećaju sigurno da postavljaju pitanja;

- okruženje u kojem postoji dobar odnos između nastavnika i učenika;
- snažna kultura poštovanja na nivou škole, te
- pristup efektivnim mrežama podrške za studente.

5.6.1. Strategije za podršku LGBTIQ+ studenata

Stvaranje inkluzivnog okruženja, bez diskriminacije, omogućava učenicima da se osjećaju fizički i emocionalno sigurno. Ovaj pristup podržava akademsko postignuće i dobrobit svih učenika.

Ovo se može postići kroz identifikovanje područja za diskusiju stvaranjem mogućnosti za studente da istražuju:

- zdrave odnose u višestrukim kontekstima;
- izražavanje osjećaja i emocija;
- podršku blagostanju prijatelja i vršnjaka;
- komunikaciju;
- preispitivanje poruka koje se odnose na rod, seksualnost i različitost;
- identitet i uvjerenja;
- prava i odgovornosti;
- buduće snove i ciljeve;
- fizički i emocionalni razvoj;
- seksualnu i rodnu raznolikost;
- ljudsku reprodukciju;
- ljudska prava;
- saglasnost;
- izbor i posredovanje u odnosima;
- pristup podršci i zdravstvenoj zaštiti;
- ispitivanje i razmatranje rodnih i seksualnih stereotipa i normi, tj. heteronormativnost (pretpostavke homoseksualnog/ heteroseksualnog društva) i
- rizike i probleme u online i društvenim medijima.

Odgovor na nasilje

Uključite LGBTIQ+ u politike protiv zlostavljanja

Školska politika borbe protiv zlostavljanja je najvažnija javna izjava o njenoj posvećenosti sigurnosti učenika a koja podrazumijeva:

- Jezik koji konkretno zabranjuje uznemiravanje na osnovu neusklađenosti sa rodnim i seksualnim normama, rodnim identitetom i rodnim izražavanjem.
- Jasne procedure koje omogućavaju učenicima, osoblju, roditeljima i starateljima da povjerljivo izvještavaju o pitanjima sigurnosti i dobrobiti.
- Jasne smjernice restorativne prakse i postepene procedure za osoblje prilikom rješavanja i reagiranja na zlostavljanje.
- Preventivne strategije za eksplicitno adresiranje zlostavljanja zasnovanog na identitetu.
- Osiguranje određenog broja mehanizama izvještavanja kako bi se osiguralo da učenici mogu prijaviti nasilje sa povjerenjem.
- Relevantna podrška za LGBTIQ+ studente.
- Regularni prostor i vrijeme za učenike da izraze zabrinutost u vezi sa zlostavljanjem.
- Široko predstavljanje glasova i različitih perspektiva u razvoju politika protiv zlostavljanja.
- Mogućnosti za učenike da identifikuju i prijavljuju vrste nasilja koje se događaju, uključujući i nasilje na osnovu identiteta, kao što je homofobno ili transfobno nasilje.

Izbjegavajte grupisanje na osnovu spola

Rod se često koristi u učionici kao način stvaranja grupa ili podjele učenika. Trans i rodno različiti učenici mogu biti isključeni kada se to dogodi.

Razvijte sigurne protokole u učionici

Revidirajte sisteme u učionici kako biste osigurali da postoji konzistentna poruka da zlostavljanje ili uznemiravanje neće biti dozvoljeno. Neka svi učenici znaju da su zaštićeni u učionici.

Pružite podršku učenicima kroz:

- poznavanje politike vaše škole protiv zlostavljanja i komuniciranje sa svim učenicima;
- brzo reagovanje na bilo kakve homofobne, bifobne ili transfobne komentare i uznemiravanje;
- razvijanje poverljivih sistema u učionici koji omogućavaju učenicima da daju povratne informacije, dijele informacije ili traže pomoć kada je to potrebno;
- evidentiranje rodnog i seksualnog uznemiravanja u školskom dnevniku;
- rad sa svim učenicima na razvijanju i konstruisanju očekivanja u učionici i načina rada koji poštuju svakoga.

Više materijala pogledajte na: <https://www.inclusive.tki.org.nz/guides/supporting-lgbtqa-students/understand-the-key-concerns-of-students/>

6. BARIJERE

Obrazovne poteškoće i isključenost sa kojima se suočavaju mnoge osobe sa invaliditetom nisu rezultat njihove nesposobnosti ili zdravstvenog stanja, već proističu iz socijalnih, individualnih barijera i barijera u okruženju osobe.

Barijere koje ometaju učešće osoba sa invaliditetom opisane su u tri kategorije – stavove, fizičke (uključujući strukturalne i komunikacijske) i institucionalne.

1) Barijere stavova: Jedna od najznačajnijih prepreka za efikasno učešće i uključivanje osoba sa invaliditetom ili drugih kategorija učenika koji dolaze iz nedovoljno zastupljenih grupa su negativni stavovi i stereotipi. Društvo često vidi osobe sa invaliditetom kao nesposobne, zavisne ili slabe; s druge strane, društvo ih može smatrati inspirativnim, herojskim ili nadljudskim. To održava njihovu segregaciju i isključenost iz društva. Ovo je tipičan primjer barijera vezanih za stavove u obrazovnom kontekstu:

- Direktor škole koji vjeruje da osobe s intelektualnim oštećenjima ometaju i da će biti nesposobne za učenje takve učenike stavlja u kategoriju nepoželjnih i uvjetuje prepreku za osobe sa invaliditetom da uđu u školu i uče.

2) Fizičke barijere: Fizičke barijere spadaju u dvije kategorije:

- a) Strukturne barijere** su prepreke u prirodnom okruženju ili okruženju koje je stvorio čovjek, koje sprečavaju pristup ili ometaju osobe sa invaliditetom da se samostalno kreću. Primjeri strukturnih prepreka u obrazovnom kontekstu uključuju:
- Univerzitet sa stepenicama na ulazu, stazama bez taktilnih markera, uskim vratima i toaletima sa čučavcima stvara prepreke za osobe sa fizičkim oštećenjima i osobe sa oštećenjem vida.

- Nepristupačni prostori stvaraju prepreke za članove univerziteta sa invaliditetom da efikasno obavljaju svoj posao.

b) Komunikacijske prepreke mogu iskusiti osobe s poteškoćama u viđenju, slušanju, govoru, čitanju, pisanju i razumijevanju. Ove osobe često komuniciraju na drugačiji način u odnosu na osobe bez invaliditeta, a ako se ne naprave adaptacije, one možda neće moći da razumiju ili prenesu informacije. Primjeri komunikacijskih prepreka u obrazovnom kontekstu uključuju:

- Materijal za prezentaciju / učenje u malom, nejasnom fontu, bez slika ili dijagrama i bez podignutih slova ili Brailleovog pisma, stvara barijeru za osobe sa oštećenjem vida.
- Radionica koja koristi govornu komunikaciju, bez obezbjeđenja tumačenja znakovnog jezika, stvara barijeru za osobe sa oštećenjem sluha i korisnike znakovnog jezika.
- Visoki pultovi za usluge i toaleti stvaraju barijeru za korisnike invalidskih kolica.

3) Institucionalne barijere se često stvaraju kada ne postoji obavezujući okvir za uključivanje osoba sa invaliditetom ili kada se postojeći propisi, kao što su oni koji zahtijevaju da programi i aktivnosti budu inkluzivni i dostupni osobama sa invaliditetom i da naprave „razumnu prilagodbu“ (vidi dolje) za njihove specifične potrebe, slabo provode. Institucionalne barijere je teško identifikovati jer su često ukorijenjene unutar društvenih i kulturnih normi.

Primjeri institucionalnih barijera uključuju:

- Škola koja ne identifikira i ne odgovara na različite potrebe djece, na primjer, razvojem individualnih obrazovnih planova i osiguranjem asistenata u učionici ili drugih vidova podrške, stvara prepreke djeci sa smetnjama u razvoju da pohađaju školu i uče.

7. PODRŠKA USPOSTAVLJANJU VRŠNJAČKOG ODNOSA

Akadske i društvene koristi inkluzivnog obrazovanja su međusobno povezane - svi učenici, uključujući i učenike sa invaliditetom, vjerovatno će više akademski postići kada su u socijalnom smislu dio svog razreda. Nadalje, iz perspektive dugoročnog zdravlja, učenici koji se osjećaju socijalno isključeni i izolovani imaju veći rizik od problema mentalnog zdravlja, kao što su anksioznost i depresija.

Vjerovatnije je da će vršnjačka povezanost u učionici dovesti do međusobnog povezivanja na igralištu, a na kraju i do društvenih veza na radnim mjestima, zajednici i životu uopće.

Za sve učenike, uključujući i učenike sa invaliditetom, razvoj smislenih društvenih odnosa je kritičan za njihov osjećaj za sebe i pripadnost - za njihovu buduću društvenu vezu na radnim mjestima, zajednicu i život općenito - i na kraju za njihovo dugoročno mentalno zdravlje i kvaliteta života.

Podrška se ne odnosi samo na probleme prilikom pohađanja nastave, već uopšte na okolnosti tokom školovanja, a veže se i za kolegijalnost, opće informacije, slobodno vrijeme itd. Ova vrsta podrške može biti lično licem u lice, putem telefona ili online.

Ishodi socijalnog uključivanja su optimizirani kada:

- ih učenici prihvataju kao člana svoje grupe - kao cijenjenog vršnjaka, i
- kada se veza sa vršnjacima održava kroz cijelo školsko iskustvo.

<http://www.startingwithjulius.org.au/practical-tips-for-teachers-no-2-maximising-peer-connection-in-the-inclusive-classroom/>

8. ULOGA DRUGIH PROFESIONALACA / EDUKATORA-REHABILITATORA / ASISTENATA ZA OBRAZOVANJE

Čak i sa učenicima kojima je potrebna značajna podrška, cilj drugih profesionalaca uključenih u obrazovanje učenika treba da bude postepeno smanjivanje oslanjanja na profesionalnu podršku „jedan na jedan“. Vremenom, ciljevi bi trebalo da budu prelazak na uključivanje izgradnje "nezavisnog vremena učenja" (čak i ako počne od nekoliko sekundi ili minuta po svakoj lekciji). Mnogi asistenti u obrazovanju smatraju da je njihova primarna uloga da pružaju kontinuiranu nastavnu podršku te ih stoga nastavnici trebaju ovlastiti da se povuku od učenika kako bi promovisali njihovu nezavisnost i povezanost sa vršnjacima.

Dužnosti koje se dodjeljuju osoblju za podršku zavise od njihovih kvalifikacija i kompetencija, kao i od odredbi Zakona o obrazovanju i drugih zakona.

Prilikom donošenja odluka o obrazovnom programu, nastavnici računaju na doprinos drugih stručnjaka, roditelja i asistenata u obrazovanju. Profesionalci, kao što su psiholozi, socijalni pedagozi, logopedi i fizioterapeuti, oslanjaju se na svoju stručnost kako bi nastavnicima pružili specijalizirane izvještaje i sugestije o određenim učenicima. Nastavnici koriste ovaj doprinos kako bi razvili i implementirali obrazovne programe za koje su na kraju odgovorni. Ne postoji konačna lista dužnosti koje se očekuju od osoblja za podršku.

Više o primjerima obaveza osoblja za podršku možete vidjeti na web stranici:

<https://www.teachers.ab.ca/SiteCollectionDocuments/ATA/Publications/Teachers-as-Professionals/MON-5%20Teachers%20and%20Educational%20Assistants.pdf>

<https://www.frontiersd.mb.ca/HR/SiteAssets/Pages/Documents-and-Forms/Educational%20Assistant%20Handbook.pdf>

9. UKLJUČIVANJE SVIH UČENIKA U JEDNAK NASTAVNI PROGRAM

U obrazovnom okruženju, individualizirani pristup i zadovoljavanje specifičnih potreba mogu biti jedini ispravan način pružanja podrške studentima i osobama sa invaliditetom, ili određenim kategorijama učenika, najčešće definisanim njihovim oštećenjem. Međutim, za sve studente, istina je da su fleksibilnost i kompetentnost nastavnika i administrativnog osoblja, nakon čega slijedi slušanje potreba i planirano sistematsko djelovanje kako bi ih zadovoljili, jedini odgovarajući pristup. Učenici sa invaliditetom, kao i svi drugi studenti koji mogu imati posebne potrebe tokom školovanja, mogu dati i treba da dobiju visoke standarde i kvalitet obrazovanja.

Često se kaže da je "prevelik jaz" za neke učenike sa invaliditetom, posebno za invalidnost u učenju, da budu uključeni u razred redovnog obrazovanja. Ova pretpostavka se posebno pravi u srednjoškolskom kontekstu u kojem osoblje srednjih škola savjetuje mnoge roditelje da će učenik biti "potpuno izvan svog konteksta" u redovnoj nastavi i da će mu biti bolje da bude odvojen od svojih vršnjaka u posebnom razredu ili kroz posebno gradivo.

Da bi bili zaista „uključeni" u neku aktivnost, **svaki učesnik mora obavljati ISTE osnovne zadatke kao i ostali učesnici**. Ako se zadaci izvode zajedno i dijele ih svi učenici, veza između vršnjaka iz tog zajedničkog iskustva u učionici će se vjerovatno nastaviti izvan učionice u zajednici. Ako učenici sa invaliditetom nisu uključeni u istu lekciju kao njihovi vršnjaci redovne nastave, onda oni nisu akademski i društveno povezani sa svojim razredom. U najboljem slučaju oni su samo fizički uključeni u isti geografski prostor i ne dobijaju priliku da maksimiziraju svoj akademski i društveni razvoj i rezultate.

Svi nastavnici moraju uložiti svoje vrijeme u pružanje optimalnih mogućnosti za sve učenike. Takođe moramo osigurati da porodice imaju pristup informacijama i resursima koji su im potrebni kako bi pružili podršku i kod kuće.

Pogledajte više tekstova i video materijala na: <https://www.inclusive.tki.org.nz/guides/behaviour-and-learning/>

10. PODRŠKA PONAŠANJU U INKLUZIVNOJ UČIONICI

Kada ponašanje učenika utječe na njihovo učenje ili učenje drugih, nastavnici moraju zauzeti proaktivan stav kako bi osmislili nastavu u razredu tako da svako može sigurno i produktivno učiti. Svaki učenik s teškoćama u razvoju i zahtjevnim ponašanjem treba biti uključen u procese obrazovanja. Slijedi nekoliko inputa u vezi sa inkluzijom učenika.

10.1. Planiranje za učenike i osoblje istovremeno

Rad s administratorima i savjetnicima za pripremu učenika za nastavu koja je zanimljiva, smisljena i uz učitelje koji pružaju podršku, prvi je korak koji treba uzeti u obzir tokom pružanja podrške učenicima s izazovnim ponašanjem.

Bitno je imati iskren razgovor s nastavnicima o problematičnim vrstama ponašanja i podizanju svijesti o tome šta je ponašanje učenika. Time se gradi povjerenje i ako nastavnik uključuje učenika sa značajnim izazovima u ponašanju, potrebno je da kolege vjeruju jedni drugima dok ne razviju vlastiti odnos s učenikom.

Učenici bi trebali imati pristup bilo kojoj vrsti podrške u njihovoj učionici općeg obrazovanja kako bi se spriječilo problematično ponašanje. To počinje s učiteljima koji pružaju prikladne, prilagođene nastavne materijale i pristup komunikacijskom sistemu ako je potrebno. Studenti također mogu imati potrebu za personaliziranom podrškom kojoj mogu pristupiti u bilo koje vrijeme tokom predavanja, što uključuje fidžete, antistres lopte, sjedala na napuhavanje, držače ili utege za olovke, foto knjigu pravila u učionici, kartice za prekid, ili nešto za utjehu u džepu / ruksaku. Uključivanje učenika u

prepoznavanje korisnih potpora i kreiranje osobnog kompleta također može biti od pomoći.

10.2. Osnajivanje učenika i vršnjaka

Učenicima i vršnjacima svih dobi potrebno je znanje o invaliditetu i ponašanju kako bi prihvatili i poštovali jedni druge. To započinje s načinom na koji odrasli u prostoriji pokazuju poštovanje i daju odgovarajuće odgovore na problematična ponašanja svih učenika. Važno je sa učenicima i kolegama razgovarati nakon što je došlo do problematičnog ponašanja. Za neke učenike to može značiti pregled društvene priče o tome „šta učiniti kad se _____ dogodi“, dok bi se drugi učenici mogli uključiti u verbalnu i vizualnu strategiju rješavanja problema. Kolege iz razreda mogu podržati učenike u donošenju pozitivnih odluka o ponašanju pružanjem prirodne podrške ili ljubazno učenicima reći kako problematično ponašanje utječe na njih.

10.3. Razvoj partnerstva između porodice i škole

Učenici s problematičnim ponašanjem često ispoljavaju problematično ponašanje kod kuće ili u zajednici. Razvijanje pozitivnih planova za podršku ponašanja uz podršku i ideje roditelja je od ključne važnosti. Ponekad odnosi između porodica i škola postaju otežani. U takvim situacijama je korisno usredotočiti se na ono što se nalazi u nastavničkom području kontrole u školi: dobro prikupljanje podataka, dosljedan odgovor na problematična ponašanja i nastavak zagovaranja da učenik ima smislene nastavne i društvene mogućnosti u školi.

10.4. Održavanje perspektive

U inkluzivnoj učionici, učenici s invaliditetom nisu jedini učenici s izazovnim ponašanjem. Važno je znati šta se događa u učionicama na redovnoj osnovi kako bi se osiguralo da se učenici s invaliditetom ne drže zlatnog standarda ponašanja, dok svi ostali u razredu ljenčare.

Identificiranje pravih potpora za studente je stalni proces: od trenutka kada uđu na vrata prvog dana prvog razreda do trenutka diplomiranja, potrebno je stalno prilagođavati naše strategije kako bi ih uspješno podržali u razredu. No, predanost tom procesu, uključujući učenike s invaliditetom i problematična ponašanja, pružaju ogromne mogućnosti za razvoj i studenata i nastavnika.

Za više informacija i sredstva za provedbu pozitivnih planova za podršku ponašanju u inkluzivnim učionicama posjetite:

<https://www.thinkinclusive.us/5-strategies-for-positive-behavior-support-in-inclusive-classrooms/>

<http://inclusiveclassrooms.org/practice/positive-behavior-supports>

11. PRELAZAK NA VISOKOŠKOLSKE USTANOVE – UPIS NA STUDIJ

Za većinu studenata težak je prijelaz iz srednje škole na univerzitet, ali za one s potrebnom dodatnom pedagoškom podrškom tranzicija na univerzitet obuhvaća niz akademskih, medicinskih i osobnih izazova. Ako nedostaje odgovarajuća podrška, zbog poteškoća koje imaju, te osobe nisu zainteresirane ili imaju poteškoće u odlučivanju šta će studirati.

Profesori mogu ohrabriti učenike tako da im pruže informacije koje bi mogle biti korisne za studenta kako bi razumio očekivanja i mogućnosti koje pruža završetak univerzitetskog obrazovanja. Moguće je uputiti učenike na postojeće priručnike za podršku:

<http://old.unsa.ba/s/images/stories/ured%20potrebe/vodici/Univerzitetski%20vodic.pdf>

Neusklađenost između želja i mogućnosti obrazovanja, nezaposlenosti i nemogućnosti pružanja jednostavnijeg, finansijski prihvatljivijeg stambenog rješenja samo su neki od problema s kojima se susreću svi mladi u Bosni i Hercegovini. Postoje brojne prepreke na njihovom putu do samostalnog života a sve je češće da mladi ljudi, koji nisu tako mladi, žive sa svojim roditeljima. Zbog nedostatka finansijskih sredstava nisu u stanju donositi vlastite odluke i upravljati svojim životima. Na sljedećoj poveznici možete čitati priče koje nastoje probuditi svijest građana o velikom potencijalu koji postoji u redovima osoba s invaliditetom i potaknuti druge mlade osobe s invaliditetom da se okrenu samostalnom životu:

<file:///C:/Users/WIN10/Downloads/Probueni%20snovi%20%20prie%20mladih%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>

DODATAK 1.

Praktični primjer rada sa učenicom prvog razreda srednje škole¹⁰

Engleski jezik – present simple tense (sadašnje vrijeme, svakodnevne aktivnosti)

Opis učenika: učenik ima 15 godina i prvi je razred srednje tehničke škole. Učenik ima miješani poremećaj psihomotornog razvoja, kognitivne poteškoće, cerebralnu paralizu, kreće se uz pomoć roditelja i vršnjaka (ne koristi kolica ili pomagala), otežano piše, brzo se zamara prilikom pisanja, rukopis je nečitak, ima poteškoće prilikom čitanja i osmišljavanja teksta. Komunikativan je, emocionalno tople vanjštine, ponešto anksiozan. Ima oštećen vid (strabizam). Na času koristi laptop kao pomoć pri učenju i usvajanju gradiva.

Lekcija: Present Simple Tense (sadašnje vrijeme; svakodnevne aktivnosti)

Trajanje (usvajanje gradiva i reprodukcija): dva do tri mjeseca

Opis aktivnosti: Za usvajanje glagola radnje sa ovim učenicom može se dijelom koristiti TPR (total physical response) metoda (metoda totalnog fizičkog odgovora). Npr., učenik može pokazati radnju „prati zube“, „spavati“ (nasloni se na klupu i spusti glavu na ruke), „počešljati se“, „probuditi se“ (protegne ruke i zijevne), „istuširati se“, itd. Nastavnik najprije uradi demonstraciju 4 – 5 radnji, a zatim kaže glagol, bez demonstracije, a učenik je taj koji mora da demonstrira tu aktivnost. Potrebno je nekoliko časova da bi učenik usvojio 10 glagola/radnji.

Učenik na svakom času ima svoj laptop. Uz pomoć nastavnika, učenik čuva dokument gdje je ukucao nepoznate riječi sa prevodom. Za ponavljanje nepoznatih riječi nastavnik koristi radne listove sa interneta. Primjer jednog takvog radnog lista je uzet sa internet stranice *isocollective.com* (prilog 2). S obzirom da učenik usvaja dio po dio nepoznatih riječi, potrebno je smanjiti broj slika na radnom listu (prilog 1).

Nakon što je usvojio pojmove ili dio pojmova, učenik na času, uz pomoć vršnjaka ili asistenta u nastavi/nastavnika, povezuje sve naučene pojmove sa slikama. Taj radni list će učenik koristiti kao pomoć pri pisanju pismenog rada.

¹⁰ Školske priče, No. 7, www.pztz.ba

Za pismeni rad nastavnik će pripremiti tabelu koju učenik treba da popuni, odnosno pripremiće uzorak rečenice koju učenik treba da koristi kako bi uradio pismeni zadatak. Ta rečenica izgleda ovako:

I _____ AT _____ .

Rečenica će glasiti:

I **GET UP** AT **7.**

Učenik će otkucati svoj pismeni rad koji će na kraju časa nastavnik snimiti na svoj USB, isprintati i ocijeniti kao pismeni rad.

Kao završnu aktivnost, učenik će uz pomoć nastavnika i vršnjaka, pripremiti kratki video na svome mobitelu. Učenik će kod kuće pripremiti aplikaciju Viva Video, na kojoj može uređivati slike i video. Takođe će kod kuće pripremiti slike koje pokazuju njegove svakodnevne aktivnosti. Na času će napraviti kratki video sa tekstom koji će opisati njegove svakodnevne aktivnosti (prilog 3). Ukoliko učenik ne završi na vrijeme, dopustiti učeniku da završi rad kod kuće a zatim pošalje emailom nastavniku.

Prilog 1.

GO TO SLEEP

GET UP

BRUSH MY TEETH

TAKE A SHOWER

Prilog 2.

daily routine

Match the pictures and the words

1 take a shower – 2 have breakfast – 3 wake up – 4 go to school – 5 go to bed – 6 have lunch – 7 brush the teeth – 8 do the homework – 9 get dressed

What time is it?

Prilog 3.

I wake up at six o'clock

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

At 7 o'clock I go to school.

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

Then I do my homework.

Activate Windows
Go to Settings to activate Windows.

Dodatak 1.

Inkluzivni nastavni planovi za srednju školu (preuzeto sa: <http://www.teach-nology.com/>)

2.1. Primjer nastavnog plana – I razred

Naslov:	Učenica će raditi u razredu zadržavajući se na zadatku. Ova učenica je imala problem zadržavanja na zadatku i povremeno je prekidala čas neprikladnim ponašanjem. Ponekad je vikala u razredu, odvlačila pažnju drugima od zadatka i nije u potpunosti završavala svoj posao.
Sadržaj:	Učenici će biti dodijeljen zadatak u učionici, kao što je rad na njenom sastavu iz engleskog jezika. Napisat će kratku priču koju mora napisati u toku trajanja časa engleskog jezika.
Rezultati:	Učenica će ostati na zadatku tokom čitavog časa dok piše grubi nacrt kratke priče. Ona neće ometati druge ili učitelja.
Ciljevi:	Učenica će ostati na zadatku i završiti zadatak za svoj čas engleskog jezika. Želimo da ona shvati da zadržavanje na zadatku i rad na zadatku u školi može da joj odvрати pažnju od stvari koje bi onemogućavale razred ili nju pri izradi/završetku zadatka.
Materijali:	Papir-list, hemijska ili olovka, rječnik
Uvod:	Zdravo učenici! Danas ćemo započeti kratku priču u kojoj može biti bilo šta po vašem izboru. Pobrinite se da prvo razmislite i onda počnete da pišete svoj grubi nacrt. Priča bi trebala imati 1-2 stranice i ako imate bilo kakva pitanja možete me pitati u bilo koje vrijeme.

Razvoj:

Ovdje bih joj pokazao kako bih želio da izgleda brainstorming a onda započeo njen grubi nacrt. Kada to shvatimo, onda ću je postaviti na mjesto na kojem se može koncentrisati i osjećati ugodno u tom okruženju.

Vježba:

Sada će sa mnom vježbati brainstorming i onda ćemo početi pisati njen grubi nacrt tako da ona može imati vremena da pregleda informacije i bude sigurna da ima sve činjenice koje čine kratku priču.

Prilagodbe:

Učenica će biti postavljena za sto pored stola nastavnika, tako da je se može pratiti i da može biti usredsređena tokom cijelog časa. To će joj omogućiti da radi samostalno i da može postavljati pitanja u bilo koje vrijeme. Ovo je takođe korisno jer je nijedan drugi učenik ne zadržava na putu onoga što ona treba da postigne.

Provjera razumijevanja:

Tokom cijelog perioda nastave provjeravam i osiguravam da radi efikasno i da sve ide glatko. Ja ću pogledati njen brainstorming i grubi nacrt i pomoći joj u problemima koje vidim. To će joj dati ideju o tome šta bi trebalo da bude u sastavu.

Završetak:

Na kraju tog perioda, uzeo bih papir i počeo da pregledavam pisanje, vodeći računa da je sve na mjestu i da je pravilno strukturirano. Ona će takođe imati priliku da postavlja pitanja i ja bih prošao kroz informacije na preostalom dijelu sastava. Pohvalio bih je za njene napore i za njeno ponašanje na dan kada bi to bilo prikladno.

Evaluacija:

Zapisati informacije i staviti ih u njen folder ili registrator o napretku u razredu. Kako se ponašala u razredu i koliko je posla mogla završiti za taj dan. Zatim bih razgovarao sa zamjenikom specijalnog obrazovanja i diskutovao o daljim planovima i procjenama za nju. Krajem sedmice možda će biti potreban sastanak Odbora za prijem i otpust.

Osvrt nastavnika:

Sve u svemu, osjećam da bi to bilo dobro za nju jer bi je stavilo u dobro okruženje za učenje i zadržalo na zadatku. Držati je blizu stolu nastavnika omogućilo bi joj da postavlja pitanja i učitelj bi mogao češće promatrati njeno ponašanje.

2.2. Primjer nastavnog plana – II razred

Naslov:

Početak semestra: Atmosfera u učionici

Sadržaj:

Šta je atmosfera u razredu? Zašto je atmosfera u učionici važna? Ko je odgovoran za sigurnu atmosferu? Kako se može uspostaviti i održati sigurna atmosfera u učionici?

Zadaci:

Nastavnici i učenici će pregovarati o smjernicama za stvaranje i održavanje klime u učionici. Nastavnici i učenici će pregovarati o rezultatima nepoštivanja ovih smjernica.

Ciljevi:

Učenici će razumjeti i vrednovati što znači imati sigurnu atmosferu u učionici. Učenici će promovirati vlastito ponašanje i ponašanje drugih koji osiguravaju sigurnu atmosferu u učionici. Studenti će imati lične kopije utvrđenih smjernica. Studenti će učestvovati u izradi postera smjernica za učionicu.

Materijali:

Veliki listovi za studente za izradu plakata sa markerima za plakate, abecedni listovi za sigurno natjecanje (jedan po učeniku), kopije Zakona o obrazovanju (dio za studente i nastavnike) – štampani ili elektronski papir u boji ili uzorak za kopije smjernica učenika (opcionarno)

Uvod:

ABC Classroom Challenge! Dajte svakom učeniku ABC list (ili neka oni sami naprave). Izazovite razred da smisli riječ koja počinje sa svakim slovom abecede koji bi bio dio učionice koju bi voljeli da imaju. Kako bi to izgledalo? Kako se ljudi ponašaju? Ko može da govori? Ko može da sluša? Nakon 10 minuta (ili kada se studenti umore od aktivnosti), podijelite odgovore i vidite koje se ideje repliciraju. Ako se pojave bilo kakva neslaganja, neka učenici potkrijepe svoju riječ.

Razvoj:

Imajte malu diskusiju o tome zašto je važna sigurna klima u učionici. Osigurajte da se od različitih osoba traži odgovor, te da mali broj učenika ne dominira u razgovoru. Ako na neko pitanje ne dobijete odgovor, pokušajte "razmislite o paru" ili neka svaki student napiše odgovor kako bi osigurao "vrijeme razmišljanja". Pitanja koja treba postaviti: 1. Kako se osjećaji vezuju za sigurnost u učionici? 2. Koja pitanja fizičke sigurnosti mogu biti dio nastave u našoj školi? 3. Kako fizička nesigurnost emocionalno utiče na učenika? 4. Ako razred ima sigurnu klimu, kako to može uticati na rad učenika? 5. Kako je učionica mjesto gdje ljudi mogu raditi? Gdje? 6. Čija je to odgovornost? * (Nakon razmatranja ovog pitanja, uputite učenike na sljedeću aktivnost)

Vježba:

Dio A: Odgovornost

Dajte / pokažite učenicima Zakon o obrazovanju u vezi s njihovim pravima i odgovornostima. Obavijestite učenike da je to zakon. Neka učenici naizmjenice čitaju taj odjeljak. Izaberite neke od najvažnijih detalja za nastavnike i podijelite ih sa učenicima. Podsjeti studente na propise u njihovim priručnicima. (Ovo se vjerovatno nije promijenilo ili će se već raspravljati, tako da nema potrebe da se učenici zamaraju čitanjem). Prijedlog: Neka učenici navedu neke od propisa za školu. Zaključak: I nastavnici i učenici su odgovorni za stvaranje i održavanje sigurne klime u učionici.

Dio B: Smjernice za sigurnu klimu u učionici

Neka učenici rade u grupama od 4 osobe kako bi odredili tri najvažnije stvari za stvaranje i održavanje sigurne klime u učionici. Recite učenicima da odrede snimatelja, reportera, mjeritelja vremena i osobu koja se fokusira na tim (drži grupu na pravom putu). Neka svaka grupa podijeli svoje liste nakon otprilike 10 minuta. Kao razred odlučite da li se sva pravila mogu sažeti u tri glavna. (Naprimjer:, poštuj sebe, poštuj druge, poštuj svoju okolinu). Omogućite što je moguće više pregovora između učenika.

Prilagodbe:

Ako postoje neki učenici koji imaju teškoće u pisanju, neka oni nacrtaju slike smjernica umjesto da ih pišu riječima. Obezbjedite ovim učenicima (ako ih ima) otkucanu kopiju nakon časa. Budući da postoji vjerovatnoća da će u učionici biti više od jednog razreda, neka svaki razred napravi svoja top 3 propisa, zatim ih kao nastavnik skratite i neka učenici dobrovoljno naprave poster. Provjerite da li se svi razredi slažu sa konačna 3 propisa.

Provje
rarazumijevanja:

Neka svaki učenik napiše refleksiju indeksne kartice o razredu tako što će ispuniti ove dvije rečenice: 1. stvar koju sada dobro radim, a koja će vam pomoći da napravite i zadržite sigurno okruženje u učionici je... 1. što mogu da poboljšam kako bih pomogao da se napravi i održi sigurno okruženje u učionici je ...

Završetak:

Podsjetite učenike da je njihovo pravo i odgovornost da budu dio sigurne učionice.

Evaluacija:

Slušajte / čitajte odgovore učenika na scenarije. Da li odgovori pokazuju razumijevanje propisa? Da li učenici pokazuju interes i brigu za svoju razrednu klimu? (Izrazi lica, komentari, pokušavanje prakticiranja nekih od načina za održavanje sigurne klime u učionici) *** Kao nastavnik, da li sam spreman da se pozabavim bilo kakvim aktivnostima koje ne promovišu sigurnu klimu u učionici? Potreba za dosljednošću je važna.

LITERATURA

1. Ali, M.M., Saadi, Z. (2010): Perspectives on Readiness and Acceptance of Lecturers in Supporting Students with Special Needs in Higher Education: A Case Study. International Conference on Learner Diversity 2010. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 7, 661–664. Published by Elsevier Ltd. doi:10.1016/j.sbspro.2010.10.089
2. Alquraini, T., Gut, D. (2012). Critical Components of Successful Inclusion of Students with Severe Disabilities: Literature Review. *International Journal of Special Education*, 27, 42–59.
3. Bratovic, V., Junuzovic-Zunic, L., Dizdarevic, A., Teskeredzic, A. (2013). Students with physical disabilities in higher education. World university service of Bosnia and Herzegovina (SUSBiH), Arka Press, Sarajevo.
4. Duranovic, M., Dizdarevic, A., Bijedic, M. (2013). Dyslexia in Higher education – Guide for students with dyslexia. World University Service of Bosnia Herzegovina (SUSBiH), Grafoset, Sarajevo.
5. Fichten C.S., Goodrick G., Amsel R., & Libman E. (1996). [Original article and title are in Japanese]. Teaching college students with disabilities: A guide for professors. In Y. Tomiyasu, R. Komatsu, and T. Koyazu (Eds.), *Support for university students with disabilities: A new feature of universities* (pp. 233–323). Tokyo: Keio University Press..
6. Rogers, W., Johnson, N. (2018). Strategies to Include Students with Severe/Multiple Disabilities within the General Education Classroom. *Physical Disabilities: Education and Related Services*, 37(2), 1–12.
7. Shevlin, M., Kenny, M., Mcneela, E. (2004): Participation in higher education for students with disabilities: An Irish perspective. *Disability & Society*, 19(1), 15–31.
8. Framework Law on Pre-school Education in Bosnia and Herzegovina, "Official Gazette of B&H ", No. 88/07.
9. Framework Law on Primary and Secondary Education in Bosnia and Herzegovina "Official Gazette of B&H ", No. 18/03.
10. Framework Law on Higher Education of Bosnia and Herzegovina , Official Gazette of B&H, 59/07.

11. Teskeredzic, A., Dizdarevic, A., Bratovic, V.(2013). Students with impaired vision in higher education, World University Service of Bosnia Herzegovina (SUSBiH), ADesign, Sarajevo.
12. Setkic, A., Dizdarevic A., Mrkonjic, Z. (2014), Students with hearing impairment in higher education, Guidelene for support for students with hearing impairment developed within TEMPUS project EQOPP, Sarajevo 2014.
13. World Health Organization. Avaliable on: <http://www.lighthouse.org/research/statistics-onvision-impairment/faqs>, 2000.

